

DE MAAGD VAN GENT

II. DE TUIN

Zonderling genoeg hebben de talloze kunstenaars die zich bij het op stapel zetten van hun penne-, burijn-, penseel- en beitelvruchten lieten inspireren door Boydins "visioen", als bij afspraak "vergeten" dat die lieve Gentse Maagd paalvast thuishoorde in een wonderschoon prieel. En nergens anders.

Was het plekje weide dat het meisje uitgekozen had om er zich neer te vlijen misschien niet rijk genoeg bezaaid met bloemen van allerhande geuren en kleuren? Of waren de haagvormige wanden van haar groene huisje te schaars bestrooid met nog andere rozen en nog andere lelies?

Waarom en wanneer men haar heur groen en blauw prieeltje afgenomen heeft om haar een armzalig *stukje omheinde grond* in de plaats te geven, zijn vragen die zo maar niet op een ik en een gij kunnen beantwoord worden. Bijna nog lastiger te beantwoorden is de vraag in hoeverre Boydin oorspronkelijk geweest is bij de verzinning van zijn verhaal. Dat vraagstuk wensen we voorlopig liefst niet aan te roeren.

Naar het ons wil voorkomen zullen sommige 15de en 16de-eeuwse miniaturen en schilderijen niet vreemd geweest zijn aan de decorverwisseling der Maagden residentie.

Eerst en vooral wat die miniaturen betreft. Zowel het Brevier van Maria van Gelre (1) als dat van Filips de Goede (2); zowel het getijdenboek van Catharina van Kleef (3) als de kroniek "La Fleur des Histoires" van Jean Mansel (4) en de Hortulus animae (6) bevatten schitterende schilderijtjes die de Madonna of een andere bijbelse figuur ten tonele voeren.

Telkens heeft de artiest het personage in een beperkte ruimte geplaatst, ruimte die ofwel gedeeltelijk ofwel volledig afgesloten is door middel van meestal een *laag gemetseld muurtje*.

In de eerstgenoemde miniatuur is het muurtje veelhoekig van vorm en bekroond met een niet al te hoog metalen hekwerk dat eerder schaars versierd is met witte bloemen. Maria van Gelre verschijnt in de gedaante van een Madonna. In de miniatuur uit het Brevarium van F.D.G. is het Jesse alias Isai die het voor het zeggen heeft. Hij ligt, gewoonte getrouw, languit te slapen op een stukje met bloemen bezaaid grasperk. Een C-vormig muurtje (één lang en twee korte delen) schijnt hem tegen alle mogelijke onheil te zullen beschermen. In de miniatuur uit het Getijdenboek van C.V.K. "Christus in de Hof van Gethsemane" (6) afbeeldend, speelt zich de scène af - Christus biddend vóór een altaar; aan zijn voeten 3 apostelen, waarvan er één waakt, één rust en één slaapt - binnen een cirkelvormige *witgetenen omheining*. Deze omheining

is voorzien van 2 openingen waarvan één een (openstaand) hekje gekregen heeft. In hetzelfde handschrift is er een tweede miniatuur te zien die verdient bekeken te worden. "Madonna met Kind tussen de wijnranken" heeft men ze betiteld. O.L.V. zit in het midden van een vermoedelijk vierkante grasperkje dat omgeven is met 3 (van de 4?) lage *begroeide bakstenen muurtjes* waaraan men een gouden traliwerk bevestigd heeft. Ontelbare wijnranken en trossen druiven vullen de ruimten, door de de traliën gevormd, letterlijk op. Zonder overdrijving een luisterrijk bladgroen en druive-blauw prieeltje.

In "La Fleur des Histoires" is het de "Geboorte van Mozes" die we in ons betoog betrekken. Drie tamelijk hoge niet begroeide maar wel afgedekte muren in C-vorm omheinen een nogal grote ruimte. Omdat de twee zijmuren tot aan de rivieroever reiken heeft men een van die zijmuren van een (romaanse) deuropening voorzien.

Aan de "Hortulus animae" (- hofje of tuintje voor de zielen) ontleen we de miniatuur die ons de H. Catharina laat zien : hoe ze neergehurkt zit te zitten voor een laag begroeid bakstenen muurtje dat waarschijnlijk deel uitmaakt van een omheining. Tot achtergrond van het tafereel dient het Gents Gravensteen.

Eigenlijk zouden we nog een tweetal getuigenissen moeten inroepen; de eerste omdat ze uit de verre vreemde en de tweede omdat ze uit een andere dan religieuze hoek afkomstig zijn.

Inderdaad bevat de "Historia Novi Testamenti" (7) een schilderijtje "Christus Tuinman der Zielen" dat er waarachtig niet om liegt : de spittende Christus bevindt zich te midden van een niet onaanzienlijk stuk akkerland dat omgeven is door een cirkelvormige, minstens 1 m hoge tenen afsluiting waarvan evenwel slechts een gedeelte zichtbaar is.

In het "Liedboek van Jean de Montchenu" (8), een werk met een meer wereldse inhoud, krijgen we op een miniatuur die ditmaal in de vorm van een hart geschilderd is, een smaakvol uitgedoste dame te zien die haar lied zingt op een plaats die ook alweer omringd is door een laag begroeid muurtje.

Deze ietwat lange waslijst van bewijsplaatsen zouden we, hadden we daartoe de lust, nog een langere staart kunnen geven. Liever zullen we voorlopig afscheid nemen van al die bekende en minder bekende grotendeels *Vlaamse miniaturisten* om ook eens een kijkje te gaan nemen bij hun in het algemeen heel wat beter bekende ambtsbroeders, de *paneelschilders*, die uiteraard een talrijker legioen vormen.

Om ons verhaal niet al te langdradig te maken, stellen we voor die "meesters" ietwat minder uitvoerig te behandelen.

Jan van Eyck, "Madonna bij de Fontein", 1439, Mus. Antwerpen : *laag begroeid muurtje*. (O.L.V. met het Kind staat op een rijk bebloemd tapijt dat door twee zwevende engelen omhoog wordt gehouden).

Gerard David, "De verloving van de H. Catharina", Nat. Gall. Londen : er is een *hoge muur met deksteen*, grotendeels door een haag verbor-

- gen; het traditioneel grasperk is door een vloer met tegels vervangen.
- A. Isenbrandt, "De Maagd der Maagden", Mus. New York : *het begroeid muurtje* heeft een C-vorm.
- Q. Metsys, "Maria in de besloten Hof", partic. verzameling, Zwitserland: *laag begroeid muurtje* waarvan slechts drie delen zichtbaar zijn.
- H. van der Goes, "De H. Maagd, het Kind en een Franciskaner Monnik", Mus. Brussel : *lage zodenbank*.
- Brussels Meester, "Madonna", part. verz.. Stockholm : *laag begroeid muurtje*.
- Elzasser Meester, "La Vierge à la treille de Roses", Mus. Straatsburg : *bakstenen muurtje met begroeid hekwerk*.
- Meester met het geborduurd loof, part. verz. Amsterdam : de zodenbank schijnt geen gemetseld muurtje te zijn; het *houten hekje* van de omheining is *gesloten*.
- Meester van de Lucia-legende, "Maagd in de besloten Hof" : een laag stenen muurtje met een ongev. 1 m *hoge haag* die bovendien een licht gewelf vormt.
- Meester van het Tweeluik te Brunswijk, van wie ook werken bewaard worden te Brussel en te Amsterdam, "Anna, Maria en Kind", : Anna zit op een *begroeid muurtje*; Maria zit in het gras.

Wat we van die rijke verzameling schilderijtjes (in kostbare manuscripten gepenseeld) en schilderijen (op deugdelijke eiken planken geborsteld) ont houden is dat die kleurrijke dingen ontstonden NA de verschijning van Boydins "visioen". Of er ook van die kunstwerkjes VOOR dat moment ontstaan zijn, zijn we niet te weten gekomen. Wellicht niet want ware dit wel het geval, dan zou onze dichter zijn Maagd in plaats van een prietel, een versterking gegeven hebben.

Toen in 1405 de Hollandse graaf Willem III, een zwager van ons aller maar om te best bekende Jan zonder Vrees, in de loop van de Arkelse Oorlog (1396-1412) de belangrijke burchten Hagestein en Everstein op de Arkelse vijand wist in te nemen en - vanzelfsprekend - te verwoesten, werd die roemrijke overwinning bezegeld met de creatie van wat men sedert die heuglijke gebeurtenis een *Hollandse Tuin heeft genoemd*. Een tuin die nota bene een Maagd onder zijn bescherming had genomen. Een maagd die trouwens - evenals haar Gentse zuster - uit oorlogsomstandigheden geboren was.

Zou het waar zijn dat de zegevierende Hollanders (in 1405) de dito Gentenaars (uit 138?) zo maar klakkeloos nagebootst hebben?

Tussen die twee Maagden was er evenwel meer dan een in het oog vallend verschil waar te nemen. Zat de Gentse jonge dame *neergehurkt* IN een prieltje, de Hollanders hadden de hunne *neergezet* BINNEN een van een *gesloten hekje* voorziene, van *wilgetenen gevlochten*, omheining. Omheining die ze, zoals we reeds zeiden, van meet af aan Hollandse Tuin noemden.

Over de betekenis van dat woord moge hier even uitgewijd worden. Zo-

Gand dans son enclos (enclos dat ook alweer de betekenis heeft van clôture). Uit ons woord *tuin* ging een eeuw geleden zo'n sterke straling uit dat het zelfs in het Frans zo maar overgenomen werd : "La Pucelle de Gand assise dans *une thuin*, la main gauche..." "La Pucelle de Gand assise dans *son tuin* et portant une bannière..." (10)

We herhalen de vraag die we ons hoger gesteld hebben : Wanneer nam onze Maagd voor het eerst plaats in haar tuin? Het blijft een open vraag. Nochtans... Alhoewel we onmogelijk chronologisch kunnen te werk gaan bij het opsporen en rangschikken van de ontelbare voorwerpen e.d. die het stempel van onze Maagd dragen, zullen we desniettemin trachten die zelfde chronologie geen al te groot geweld aan te doen.

Mogen we J.Boes (11) geloven, dan zouden de Gentse tinnenpotgieters reeds in de loop van de 15de eeuw de afbeelding van de M.V.G.I.H.T. als meestermerk gebruikt hebben. Dat er geen dat merk dragende tinnen voorwerpen uit die eeuw (en uit de jaren die erop volgden) tot ons gekomen zijn, zal waarachtig niemand verwonderen. Evenmin zijn voor het merken gebezigde matrijzen bewaard gebleven.

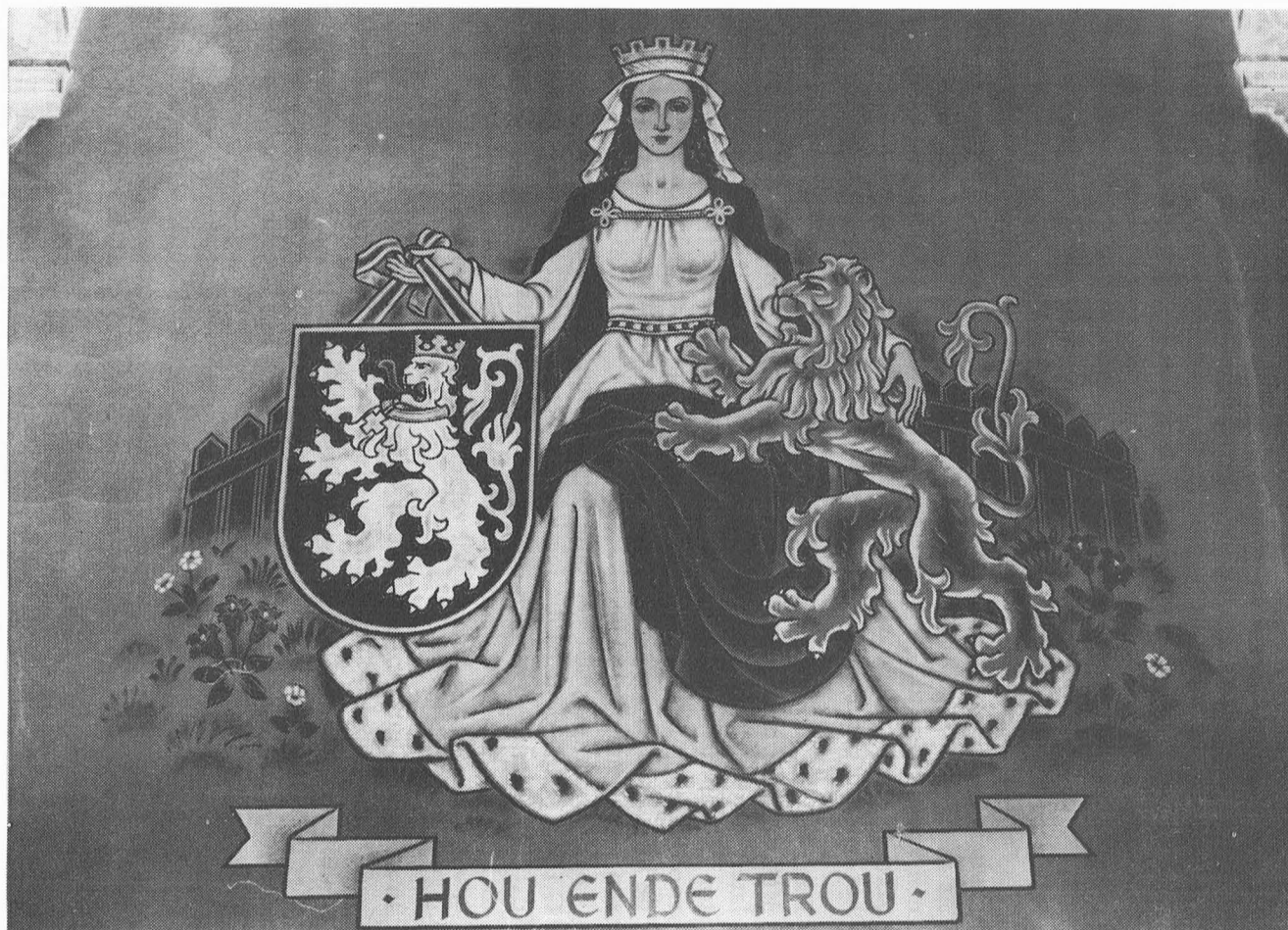
Dank zij een cirkelvormige gegoten tinnen plaat die in het *BIJLOKE-MUSEUM* berust zijn we heel wat beter ingelicht wat de merken uit latere eeuwen betreft. Bedoelde 23,2 cm grote plaat die door Conservator A. Van den Kerkove uitstekend beschreven werd (12), heeft een vooruitziende ziel, waarschijnlijk omtrent het jaat 1730, gebruikt om er de in die tijd in zwang zijnde merken in te prenten. Laten we zeggen een soort kataloog.

Van de 97 in de plaat geprente merken zijn er een dozijn die de M.V. G.I.H.T. afbeelden. Al die merken hebben deze bijzonderheid gemeen dat de Maagd *neergezeten* is en dat de tuin bestaat uit een groot aantal dicht naast elkaar in de grond geheide palen : een *palissade* die voorzien is van een *gesloten* hekje. (Wil vergelijken met de beschrijving van de Hollandse Tuin).

In de linkerhand omknelt ze een vlaggestok waaraan een vlag die ofwel een leeuw (mogelijk een Gentse) ofwel de sigel S.P.Q.G. (Senatus Populusque Gandavensis = De Raad en het Volk van Gent) bevestigd is. Met de rechterhand presenteert ze een wapenschild waarop de Vlaamse Leeuw. Een (levende) (Gentse) leeuw heeft zijn voorpoten op haar linker knie gelegd.

Vermelden we volledigheidshalve dat al die merken gebruikt werden van omstreeks 1680 tot een heel eind in de 18de eeuw.

Nu we toch in het Bijlokemuseum verwijlen zullen we maar liefst van de gelegenheid profiteren om een paar grote zaken en enkele kleine dingen te gaan bekijken : waardevolle documenten die allemaal het stempel dragen van de M.V.G.I.H.T. We trekken eerst naar de zg. zaal 1715, waar we een groot doek zien hangen (359 cm x 292 cm). Het is het werk van A. Van den Heuvel en meldt zich aan als "Ferdinand ontvangen door de Maagd van Gent".

Stadhuis : De Maagd van Gent.

(Foto : Dienst voor Toerisme Stad Gent)

De (gelauwerde) Maagd is neergezeten in haar *halfcirkelvormige wilgetenen tuin* waarvan de twee uiteinden opgevangen worden door vierkan- te pedestallen. Op het linkerpiedestal pronkt een leeuw die in de rech- terpoot een vlaggestok met wimpel vasthoudt. Zijn linkerpoot rust op een wapenschild met de Vlaamse Leeuw. Had men destijds het schil- derij niet aan alle zijden afgesneden, dan zouden we op het tweede piedestal een leeuw zien zitten hebben een wapenschild met de *Gentse Leeuw* erop aanbiedend.

De in een lang kleed gehulde Maagd biedt (op 28-1-1735) de stadssleu- tels aan de nieuw aangestelde gouverneur-generaal, Kardinaal-Infant Ferdinand van Oostenrijk, broeder van de koning van Spanje, Filips IV, terwijl ze met de andere hand de kop van een voor haar liggende leeuw streelt (13).

Niet ver van de 1715-zaal versiert een 143 cm x 111 cm grote "Ghe- luck-wensch aen de begonst erstelde Vlaemsche Maegt ..." een der mu- ren van de kloostergang. Van de 4 kleine wapenschilden die de fraaie tekening versieren is er één dat aan Gent gewijd is. De Maagd zit in haar *palissade-tuin* die onderbroken is door een *opening zonder hek*. Ook hier heeft de leeuw zijn voorpoten in haar schoot gelegd. Een banier met twee staarten zonder enige afbeelding erop voleindigt de voorstel- ling.

We zetten onze wandeling voort. Om uiteindelijk te belanden in de zg. Gentse zaal. Daar ontdekken we een paar gedenkpenningen waarvan de oudste dagtekent van 1678.

De 73 mm metende bronzen penning werd geslagen ter herinnering van de Inneming van Gent door de legers van Lodewijk XIV (14). Op de voorzijde van de penning prijkt een borstbeeld van een geharnaste en gelauwerde Zonnekoning. Op de keerzijde herkennen we onze bloed- eigen M.V.G.I.H.T. Naast haar zit een leeuw en achter haar pronkt een tropee versierd met het vaandel van Gent. Graveur : F. Molart.

Op het einde van de vorige eeuw leverde de graveur Lemaire heel wat gedenkpenningen op wier voorzijde we onze M.V.G.I.H.T. afgebeeld zien : die geslagen ter herinnering van de "50ste verjaring der stichting van het Koninklijk Stamhuis. Stad Gent. Leopold II huldigt de Zeevaart- inrichtingen in. 5 Sept. 1881." Die geslagen ter herinnering aan de "So- ciété royale des Mélomanes. 4 Sept. 1881". Lemaire graveerde nog an- dere medailles, o.a. in 1882, 1885, 1887, 1890.

Een van zijn werkjes is in het Bijlokemuseum terecht gekomen : "Ce jourd'hui 17 juin 1892 furent inaugurées les cales sèches par l'entrée de la barque anglaise Endymion (een driemaster). Capitaine John B. Booth".

We verlaten (voorlopig) het Bijlokemuseum om een kortstondig maar leerrijk bezoek te brengen aan het

STADHUIS

Wat we tegenwoordig kennen als voorportaal of vestibule was eertijds

de Gerechtszaal van de Schepenen van Ghedeele. Van de talrijke schilderijen die de wanden van het lokaal versieren is er een die dadelijk in het oog springt : een grote afbeelding van de M.V.G.I.H.T.

Ditmaal hebben we werkelijk met een Stedemaagd te doen, want een *muurkroon* tooit haar hoofd. Met haar rechterhand houdt ze een groot wapenschild in evenwicht. Alle misverstand is hier waarlijk uitgesloten : we staan voor het *Gents wapenschild* uitgevoerd volgens de rigoureuze regels van de heraldiek (15). Op haar linkerhand rusten de voorpoten van haar trouwe metgezel, de leeuw. Een stuk *palissade-tuin* fungeert als achtergrond van het alleszins levendig spektakel.

Een eindje gang brengt ons naar de Gemeenteraadszaal, die een half millennium geleden gebouwd werd als Vergaderzaal van het College van de Keure. De 5 maal 2 glasschilderingen die de M.V.G.I.H.T. voorstellen zijn natuurlijk moderne kunstwerken. De Maagd draagt een gouden kroon. Haar golvend lang haar bedekt gedeeltelijk een wit bovenkleed. Een blauwe rok voleindigt haar garde-robe. De leeuw heeft zich voor haar voeten neergevlid. Een vlag met de *Vlaamse Leeuw* erop die zonderling genoeg niemand schijnt vast te houden, geeft nog meer kleur aan de reeds kleurrijke compositie.

De (eveneens historische) zaal die zich boven de Gemeenteraadzaal bevindt en te boek staat als Arsenaalzaal (16) maar oorspronkelijk Collatiezolder en naderhand Comediantenkamer genoemd werd, is 2 schoorstenen rijk : een gelegen aan de zuidkant van het vertrek (de oorspronkelijke schoorsteen) en een gelegen aan de tegenovergestelde zijde van de plaats, een moderne kopij van de eerstgenoemde.

Het is het rechterbeen (of verticaal opgaande profilering) van de oorspronkelijke schoorsteen dat we eens extra gaan bekijken. De steenkapper Jan den Otter heeft er, naar eigen ontwerp en zelfgemaakte maquette, een prachtig stuk gepolychromeerd beeldhouwwerk van gemaakt. Wat het voorstelt, dat been? Een Maagd met een gouden haarbos die evenals haar zusters in de Gemeenteraadzaal uitgedost is met een wit bovenkleed en een blauwe rok. Ze omarmt een leeuw die met een zijner voorpoten een zwart wapenschild vasthoudt dragende een gouden leeuw, rood getongd en dito geklauwd. Beiden, Maagd en leeuw hebben plaats genomen gedeeltelijk binnen en gedeeltelijk buiten de *tenen tuin*.

Slechts enkele schreden scheiden ons van een ander openbaar maar in tegenstelling met het Stadhuis geen historisch gebouw : de

KONINKLIJKE NEDERLANDSE SCHOUWBURG

Van de twee M.V.G.I.H.T. waarmee architect E. DE Vigne zijn bouwwerk versiert heeft is er een die men niet zo vlug ontdekt. Het betreft het cirkelvormig medaillon dat aangebracht is in het opperste gedeelte van de geveltop, precies onder de bronzen Apollon die de monumentale gevel van de Schouwburg bekroont.

Volgens de regels van de kunst houden Maagd, leeuw en wapenschild elkander gezelschap. Ook de tuin is aanwezig maar dan meer opgevat

als een symbolische voorstelling : een lange rij naast elkaar geplaatste palen, waarachter de Maagd zich als het ware schuil houdt.

Om het tweede beeldhouwwerk in het vizier te krijgen moet u zich naar de zij-ingang van de Schouwburg begeven. Die is te vinden aan de Biezekapelstraat. Niet met een ronde maar met een ovaalachtig tafereel hebben we deze keer te doen. De Maagd laat haar mooie haren in alle richtingen wuiven. Zoals naar gewoonte heeft de leeuw zich van haar rechterknie meester gemaakt. In de linkerhand omknelt ze een vlaggestok zonder wimpel of vaandel. Minder gewoon is dat de *palissade-tuin* waarachter ze post gevat heeft afgesloten is door middel van een met een *bloot schild versierd hekje*.

In gedachten zetten we onze wandeling voort. Na en passant een vluchtige blik geworpen te hebben op de M.V.G.I.H.T. die tronen, die ene boven een zij-ingang van het Postgebouw (hoek Koornmarkt en Pakhuisstraat) - bemerk haar *muurkroon* - en de andere in het midden van het tympanon van een binnengevel van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten en die alle twee *wilgetenen tuinen* gekregen hebben, maken we halt aan de Vleeshuisbrug.

Aan de Kleine Vismarkt, kant Kraanlei, moet u beslist die twee 17de-eeuwse huizen bekijken. Ze steken nog steeds uit : dat aan uw linkerhand 't Gauden Hant en dat ernaast gelegen, 't Groen Cruys.

Hoe de bebeeldhouwde gevel van 't Gauden Hant er uitziet, of liever uitzag, laten we hier maar buiten beschouwing. Onze aandacht gaat integendeel naar de versieringen, of liever wat van die versieringen overgebleven is. Bekijk dus met argusogen de rij van 6 naast elkaar geplaatste cartouches. Ze dagtekenen van 1890 en zijn, naar verzekerd wordt, getrouwe nabootsingen van de oorspronkelijke 17de-eeuwse reliëfs die (in 1890) grotendeels vergaan waren.

Op de eerste cartouche lezen we het woord ANNO; op de tweede is (was) het oud buurtewapen afgebeeld; op het vierde prijkt(e) de Vlaamse Leeuw; op de vijfde zijn (waren) de letters A G V D W (de initialen van de toenmalige eigenaar, tevens degene die de restauratie deed uitvoeren : Amedeus Geenens - Van De Walle) gebeiteld; op de zesde het bouwjaar van het huis : 1614. De derde cartouche moet u niet met argus- maar met dedective-ogen te lijf gaan, zo niet ontgaat het u dat u voor een onverbasterde, ras- en wasechte M.V.G.I.H.T. komt te staan (17).

Onze rondgang beëindigen we op de Koornmarkt, waar we onze laatste M.V.G.I.H.T. in ogenschouw zullen nemen : in het boogveld van het kerkportaal der Sint-Niklaaskerk.

Voor zover ik weet is deze de enige kerk die zich met de Maagd ingelaten heeft. Een omtrent 1 m groot min of meer ronde medaillon waarvan de uitstekende rand vervormd is tot een *palissade-tuin*, rust op de monumentale kroonlijst van de nis waarin een Sint-Niklaasgroep een veilig onderkomen gevonden heeft. Alleen de pagekop van de Maagd

steekt boven de tuin uit. Ook zij is in het bezit van haar onafscheidelijke attributen, de heraldische leeuw en het wapenschild met de waarschijnlijke *Gentse Leeuw*. Van deze M.V.G.I.H.T. kennen we tenminste haar geboortedatum : 1681 (18).

M. VAN WESEMAEL
slot volgt.

NOTEN

1. Brevier van Maria van Gelre, voltooid door broeder Helmich die Lewe, Arnhem, 1415, bewaard in de Staatsbibl. Berlijn, afbeelding in wit-zwart (plaat 6) in Katalogus "Noordnederlandse Miniaturen" van Tentoonstelling te Brussel, 1971.
2. Brevier van Filips de Goede, 2 delen, Vlaanderen, ±1455, bewaard in Koninkl. Bibl. Brussel, de afbeelding in wit-zwart "Boom van Jesse" (plaat 56) in Katalogus "De Librije van F. d. G. in Tentoonstelling te Brussel, 1967.
3. Getijdenboek van Catharina van Kleef, Utrecht, 1440-1445, bewaard in Pierpont Morgan Library te New York, handschrift uitgegeven door Meulenhoff, Amsterdam, z. j., de afbeeldingen (platen 16 en 17) uit de uitgave.
4. La Fleur des Histoires, Mansel, Valenciennes, ±1440, bewaard in de Koninkl. Bibl., Brussel, de afbeelding (plaat 27) in Katalogus "De Vlaamse Miniaturen" van Tentoonstelling te Brussel, 1959.
5. Hortulus animae voor Margareta van Oostenrijk, toegeschreven aan verschillende schilders, o.a. aan Simon Bening en Gerard Horenbout, 1510-1520, bewaard in de Osterr. National Bibl. te Wenen, de afbeelding (plaat 4) in Katalogus "Keizer Karel en zijn Tijd" van Tentoonstelling te Gent, 1955.
6. G(h)etsemane (= oliepers); de Hof Getsemane was rijkelijk beplant met olijfbomen en gelegen op de Olijfborg (bij Jeruzalem).
7. Historia Novi Testamenti, Tsjechoslowakije, 14de eeuw, bewaard in de Bayerische Staatsbibl., München, de afbeelding (plaat 108) in "Romaanse en Gotische Miniaturen", Meulenhoff, Amsterdam, 1964.
8. Liedboek van Jean de Montchenu, miniaturist onbekend, 1460-1476, bewaard in de Bibl. National, Parijs, de afbeelding (plaat 160) in "Romaanse en Gotische Miniaturen", Meulenhof, Amsterdam, 1964.
9. N. Van Wijk, Frank's Etymologisch Woordenb. der Nederl. Taal, 's-Gravenhage, 1971; J. Verdam, Middelnederl. Woordenb., 's-Gravenhage, 1932; F.A. Stoett, Nederl. Spreekwoorden en Gezegden, Zutphen, 1953.
10. De Navorscher, deel 39, 1889.
11. J. Boes, De Tinnenpotgieterij te Gent, Oostvlaamse Zanten, jan.-april 1935.

12. Gent, Duizend Jaar Kunst en Cultuur, Tentoonstelling in St.-Pietersabdij, Kataloog p. 412.
13. Carl Van de Velde en Hans Vlieghe, Stadsversieringen te Gent in 1635 voor de Blijde Intrede van de Kardinaal-Infant, Oudheidkundig Museum Abdij van de Bijloke, de afbeelding (plaat 21) in genoemde kataloog.
14. Zo fier diende Louis le Grand over zijn heldendaden niet te zijn. Daarvoor hebben zijn legerbenden zich ten onzent veel te slecht gedragen. "Le meurtre, le pillage et l'incendie étaient les armes favorites auxquelles généraux et soldats du roi très chrétien avaient l'habitude de recourir pour vaincre la résistance des peuples qui défendaient leur pays". Het is Pr. Claeys die aldus spreekt in zijn Pages d'Histoires locale, I, p. 129.
15. De officiële verlening van een wapen aan de Stad Gent dagtekent van 1817, dus tijdens de Vereniging van ons land met Nederland. Het Gemeentebestuur had de Regering verzocht terug in het bezit gesteld te worden van haar wapen, een recht dat door de Franse Overheersing afgeschaft was geworden. In deze bewoordingen werd het onrecht, de stad aangedaan, hersteld: "1817. 's-Gravenhage, 3 December. Van wege den Koning, De Hooge Raad van Adel gebruik makende van de magt aan den zelve verleend bij besluit van den 20 Februari 1816 bevestigt bij dezen de Stad Gent ingevolge het door haar gedaan verzoek, in het bezit van het navolgende Wapen zijnde : *Van sabel beladen met een klimmenden leeuw van zilver, getongd van keel, gekroond, genageld en hangende om deszelfs hals een lint waar aan een kruis, alles van goud. Het schild gedekt met eene kroon met drie fleurons, alles van goud.*" De heraldische regels zijn zo streng, dat, mocht men aan een van de opgesomde details een wijziging aanbrengen, het Wapen meteen zou ophouden een Gents Wapen te zijn.
16. Deze zaal werd op 29 febr. 1484 plechtig ingehuldigd met het houden van een banket door de Gentse Magistraat aangeboden aan de zesjarige Filips de Schone. Het was ook in deze plaats dat Filips II in aug. 1559 het 23ste Kapittel van het Gulden Vlies voorzat. De te dier gelegenheid geschilderde blazoenen van de 51 Vliesridders die de plechtigheid bijwoonden, versieren tegenwoordig het zuidelijk transept van de Sint-Baafskathedraal.
17. A. Van Werveke, artikel in Volksbelang, 4 okt. 1890.
18. Dr. E. Dhanens, Sint-Niklaaskerk Gent, p. 61.

ERRATUM

Blz. 214 noot 1. (4 jg.) lees :

1. De Maagd van Gent is wat men noemt een stedemaagd. Ook Brugge (de Brugse en de Gentse dames zijn als twee druppels water), Antwerpen (de Antwerpse zit op haar troon, is gekroond zoals de meeste stedemaagden met de zg. muurkroon, ...